

УДК 332.1

JEL CLASSIFICATION: O 15

Т.М. КАЛАШНІКОВА

канд. екон. наук, старш. наук. співроб., пров. наук. співроб.

Інститут демографії та соціальних досліджень

імені М.В. Птухи НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: tatank@meta.ua

ORCID 0000-0002-7963-3155

ЗМІСТ ПРОСТОРОВОГО АСПЕКТУ ПРОЦЕСІВ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

Людський розвиток є комплексною характеристикою якості розвитку особистості в конкретній державі, конкретному суспільстві, локалізованому в конкретному місці. Тобто людський розвиток має чітко визначену просторову домінанту. Існує діалектичний зв'язок: середовище формує особистість, а особистість є рухомою силою розвитку середовища, в якому вона проживає. Метою статті є вивчення змісту просторового аспекту процесів людського розвитку. У цій науково-теоретичній статті дослідження людського розвитку у просторовому аспекті концентрує увагу на відповідних просторово локалізованих процесах та об'єктах: 1) території як географічній базисі (можливостях, обмеженнях і особливостях, що має певна географічна локалізація); 2) стані навколишнього природного середовища; 3) стані штучного середовища (на системі розселення і інфраструктурних об'єктах — виробничих, інженерних, транспортних, соціальних); 4) економічній діяльності і стані соціального середовища, а також умовах повсякденного життя населення. Просторовий людський розвиток розглянуто з двох основних позицій: як прогрес у розвитку певної території; як просторову дифузію прогресу (соціально-економічного зростання) від одної території до іншої. Розкрито сутність, об'єкти, суб'єкти, результати процесу людського розвитку в просторовому контексті, а також специфіку відносин і характеру розгортання відповідного процесу у просторі і часі. Уперше запропоновано і розкрито сутність терміна «простір людського розвитку» певної просторової моделі людського розвитку, який уявляємо як життєвий простір, де відбувається відтворення і розвиток населення. В цьому зв'язку серед основних просторових характеристик треба назвати щільність, протяжність, структурність та пов'язаність простору людського розвитку, який є ареною дії різновекторних сил, що відповідно до специфіки певної території просторово детермінують її розвиток.

Ключові слова: людський розвиток, економічний простір, соціальний простір, простір людського розвитку.

T.M. Kalahnsnikova

PhD (Economics), Leading Researcher
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd, Taras Shevchenko, 60
E-mail: tatank@meta.ua
ORCID 0000-0002-7963-3155

THE SUBSTANCE OF THE SPATIAL ASPECT OF HUMAN DEVELOPMENT PROCESSES

The human development is a complex characteristic of the quality of personal development in a particular state and a particular society, localized in a particular place. Thus, the development of a society has a clearly defined spatial dominant. There is also the dialectic connection when the environment forms the personality, and the personality is the driving force for the development of the environment in which he or she lives. The involvement of spatial aspects into the study of the human development processes can provide a deeper understanding of the essence of these processes from the point of view of the modern economy. That is why the purpose of the article is to study the content of the spatial aspect of the human development processes. The studies of human development in a spatial aspect focuses attention on such spatially localized processes and objects: 1) territory as a geographical basis (the possibilities, limitations and features that a certain geographical localization carries in space); 2) the state of the environment; 3) the state of the artificial environment (the settlement system and the infrastructure facilities, which are industrial, engineering, transport, social facilities); 4) an economic activity and the state of the social environment, as well as the conditions of everyday life of the population. At the same time, the spatial development of society is considered from two main positions: first, it is considered as a process of progress in the development of a single territory and secondly it is considered as the spatial diffusion of progress (socio-economic growth) from one territory to another. The author discloses the substance, the objects, the subjects, the results of the human development process in a spatial context, the specificity of the relationship and the nature of the deployment of the corresponding process in space and time. In particular, the essence of the definition of human development space was proposed for the first time and disclosed as a definite spatial model of human development, which is represented as a living space where population reproduction and development takes place. In this regard, the density, length, structure and coherence of the human development space should be mentioned among the main spatial characteristics of the human development, which acts as an arena for the action of multidirectional forces and, spatially determine its development basing on the specificity of the corresponding territory.

Keywords: human development, economic space, social space, space of human development.

Т.Н. Калашникова

канд. экон. наук, стар. науч. сотр., вед. науч. сотр.
Институт демографии и социальных исследований
имени М.В. Птухи НАН Украины
01032, Украина, г. Киев, бул. Т. Шевченко, 60
E-mail: tatank@meta.ua
ORCID 0000-0002-7963-3155

СОДЕРЖАНИЕ ПРОСТРАНСТВЕННОГО АСПЕКТА ПРОЦЕССОВ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Цель статьи — изучение содержания пространственного аспекта процессов человеческого развития. В этой научно-теоретической статье исследование человеческого развития в пространственном аспекте концентрирует внимание на таких пространственно локализованных процессах и объектах: 1) территории как географическом базисе (возможностях, ограничениях и особенностях, которые несет в себе определенная географическая локализация в пространстве); 2) состоянии окружающей природной среды; 3) состоянии искусственной среды (на системе расселения и инфраструктурных объектах — производственных, инженерных, транспортных, социальных); 4) экономической деятельности и состоянии социальной среды, а также условиях повседневной жизни населения. Раскрыта сущность, объекты, субъекты, результаты процесса человеческого развития в пространственном контексте, а также специфика отношений и характера развертывания соответствующего процесса в пространстве и во времени. Впервые предложена и раскрыта сущность термина «пространство человеческого

развития» как определенной пространственной модели человеческого развития, представляемого как жизненное пространство, где происходит воспроизводство и развитие населения. В этой связи среди основных пространственных характеристик следует назвать плотность, протяженность, структурность и связанность пространства человеческого развития, которое служит ареной действия разнонаправленных сил и, исходя из специфики соответствующей территории, пространственно детерминирует ее развитие.

Ключевые слова: человеческое развитие, экономическое пространство, социальное пространство, пространство человеческого развития.

Постановка проблеми. «Цілі людського розвитку», як і «індекс людського розвитку» — поняття, що стали звичними для наукової спільноти і громадськості. Нині триває активна дискусія про найактуальніші для України цілі людського розвитку, проводиться моніторинг досягнень у цій сфері, зокрема розраховується інтегральний індекс регіонального людського розвитку, а в межах досліджень ПРООН — міжнародний індекс людського розвитку, який репрезентують громадськості у щорічних звітах про людський розвиток в Україні і в світі. Однак мало вивченим досі є питання щодо сутності процесів, що забезпечують прогрес у людському розвитку. За замовчуванням передбачається, що це процеси економічного розвитку і соціальної політики. Але якщо розглядати людський розвиток як специфічний процес, відмінний від економічного розвитку, а насправді це так і є, тоді процеси людського розвитку потребують спеціального окремого розгляду і дослідження. В межах цієї публікації більш детально розглянуто підходи до вивчення просторових аспектів людського розвитку.

Актуальність дослідження. Здавалося б, просторове вирівнювання умов життя є одним із «класичних» напрямів соціальної політики, проте цивілізаційний розвиток висуває все нові вимоги до рівня життя і комфортності проживання, тому перед соціальною політикою держави постають все нові завдання в цій царині. Сьогодні серед вимог, яким має відповідати сучасне українське суспільство, слід назвати відповідність характеристик розвитку цілям сталого людського розвитку. Як впливає з самої назви, людський розвиток є комплексною характеристикою якості розвитку особистості в конкретній державі, конкретному суспільстві, локалізованому в конкретному місці. Тобто людський розвиток має чітко визначену просторову домінанту. Існує діалектичний зв'язок: середовище формує особистість, а особистість є рухомою силою розвитку середовища, в якому вона проживає.

Концепція людського розвитку охоплює соціальні і економічні аспекти розвитку суспільства так само, як концепція просторового розвитку охоплює ці аспекти разом із природними і географічними. З погляду сучасної економічної науки, залучення просторових аспектів до вивчення процесів людського розвитку здатне надати докладніше розуміння змісту цих процесів.

Метою статті є вивчення змісту просторового аспекту процесів людського розвитку, а також розширення методологічних засад дослідження людського розвитку у містах та у сільській місцевості — виявлення спільних рис і проблем та їх диференціації через звернення до теоретичного доробку теорій розміщення та просторової економіки. Наприклад, досить цікавим видається доробок французької школи просторової економіки.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що автором розкрито сутність, об'єкти, суб'єкти, результати процесу людського розвитку в просторовому контексті, а також специфіку відносин і характеру розгортання відповідного процесу у просторі і часі. Уперше запропоновано і розкрито зміст терміна «простір людського розвитку» як певної просторової моделі людського розвитку.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження застосовано ряд загальнонаукових методів: системний підхід (для формування визначення, основних властивостей і характеристик простору людського розвитку), методи аналізу, синтезу, узагальнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні та прикладні питання просторової організації економіки висвітлено у багатьох працях зарубіжних вчених, зокрема: Ж.-Р. Будвіля (*J. Boudeville*), Р. Капелло (*R. Capello*) [1–3], П. Кругмана (*P. Krugman*), А. Хіршмана (*A. Hirschman*), Ф. Перру (*F. Perrou*) [4–6], М. Портера (*M. Porter*) [7], Х. Річардсона (*H. Richardson*), Дж. Фрідмана (*J. Friedmann*) [8], Т. Хегерстранда (*T. Hagerstrand*) [9], К. Фрімена (*C. Freeman*). Оскільки поняття простору людського розвитку, яке використовується в цій статті, є новим, то для окреслення цього концепту є цікавими дослідження в сфері просторової економіки.

Серед останніх публікацій на цю тему варто згадати роботу І. Яскала (*I. Yaskal*) [10, с. 482], в якій здійснено теоретичний аналіз категорій «простір», «економічний простір», «просторова економіка» з метою подальшого розвитку концепції економічного простору. Він розглядає причини, через які фактор простору не був предметом розгляду класичних економічних теорій і доходить висновку, що неврахування простору в класичних економічних дослідженнях призвело до певного їх спрощення. Результатами роботи є висновки про необхідність зміщення акцентів у бік просторового аспекту регіональної економіки. Використання просторовості регіонального розвитку означатиме виявлення реального просторового каркасу розвитку країни, включаючи вузли випереджального росту і зв'язки між ними.

М. Джаман (*M. Dzhaman*) стосовно впливу економічного простору на територіальну організацію суспільства зазначає, що «територія, як економічний простір, є динамічною категорією, яка демонструє закономірності розвитку господарства і певну непередбачуваність цього розвитку. В зв'язку з цим необхідно постійно моніторити, визначати і обґрунтовувати конкретні заходи з метою раціоналізації системи економічних територіальних одиниць (в нашому розумінні об'єднанні територіальні громади, ОТГ – *авт.*), спираючись на відповідний методологічний інструментарій» [11, с. 150–151].

У роботі Г. Підгрушного (*G. Pidgrushnyi*) [12, с. 482] досліджено формування системи полюсів зростання в Україні як передумову її переходу до моделі поліцентричного просторового розвитку. Наголошено на необхідності вдосконалення просторової організації господарства і розселення на основі формування збалансованої багаторівневої системи полюсів соціально-економічного зростання. Передбачається, що така система створить умови для переходу країни до моделі поліцентричного просторового розвитку¹, яка є пріоритетною в умовах сучасних глобальних трендів. На думку Г. Підгрушного, поліцентричність поселенської мережі забезпечує збалансованість територіального розвитку, нівелювання його диспропорцій. Вона має забезпечувати збалансованість на усіх територіальних рівнях: на міжнародному сприяти формуванню нових метрополісів, здатних знижувати ефект надмірної економічної поляризації в глобальних містах; на національному сприяти створенню збалансованої системи зростання міст, у якій не було б надмірного домінування лише єдиного

¹ Термін «поліцентричний просторовий розвиток» уперше широко застосовано у «Керівних принципах сталого просторового розвитку Європейського континенту». Такий розвиток «передбачає існування плюралістичної системи подібних за розмірами міських агломерацій на різних рівнях територіальної ієрархії на відміну від ситуації, коли єдиний великий міський центр домінує на кожному рівні та навіть унеможливує існування проміжних рівнів» [13, с. 117].

столичного центру; на регіональному підтримувати зростання середніх і малих міст, що зрештою сприятиме розвитку сільської території.

Досліджуючи рівень сформованості системи полюсів соціально-економічного зростання в Україні та її відповідність моделі поліцентричного просторового розвитку, Г. Підгрушний доходить висновку, що в Україні відсутній повноцінний «каркас» опорних центрів (полюсів чи ядер розвитку), спроможних забезпечувати, стимулювати та підтримувати територіально рівномірний, збалансований розвиток держави. Система полюсів соціально-економічного розвитку країни є розбалансованою і несформованою. До сформованих полюсів соціально-економічного розвитку можна віднести лише чотири міжрегіональні центри — Київ, Харків, Дніпро та Одесу. Ще два полюси розвитку України — Бровари та Бориспіль — знаходяться у межах Київського метрополісного регіону. Разом із іншими перспективними полюсами (Ірпінь, Обухів, Вишневе) вони формують поки що єдиний у країні регіон соціально-економічного зростання.

Таким чином, переважна більшість публікацій орієнтована на дослідження економічних аспектів розвитку, в них можна спостерігати комплексність аналізу і підходів. Проте соціальний аспект зостається висвітленим недостатньо, і публікації переважно присвячені конкретним соціальним явищам — проблемам освіти, охорони здоров'я, соціального обслуговування тощо.

На цьому тлі дослідження людського розвитку уміщує елемент системного підходу до вивчення проблеми. Варто наголосити, що саме просторовий аспект людського розвитку є вивченим сьогодні незадовільно.

Можливість розширення методологічних засад дослідження людського розвитку через звернення до теоретичного доробку теорій розміщення та просторової економіки досліджено автором у роботі [14]. Досить перспективним з такого погляду є, як вказано вище, доробок французької школи просторової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Тлумачному словнику з фізики [15, с. 482] простір і час (англ. *space and time*) визначені в загальному вигляді як фундаментальні структури координатії матеріальних об'єктів і їхніх станів: система відношень, яка відображає координатію зіставних об'єктів (відстані, орієнтацію і т. д.), утворює простір, а система відношень, яка відображає координатію станів або явищ, що замінюють одне одного (послідовність, тривалість і т. д.), утворює час.

Дослідження поняття простору в соціально-економічному аспекті показує, що наразі не сформульовано його канонічного визначення. Так, простір можна сприймати як структурний елемент (частину глобального простору), який відрізняється від інших подібних елементів, але перебуває у тісному зв'язку з ними. Отже, **простір повинен мати межі** (вони не є статичними і можуть не збігатися з адміністративними межами території), умовно відокремлюють його від інших просторів, наявність яких дає змогу зробити висновок про цілісність простору (саме цілісність є своєрідним критерієм виявлення компонентів у макропросторі). Із тези про наявність великої кількості відносин між просторами різних рівнів (а також різними просторами одного рівня впливає висновок про відкритість простору (отже, можна говорити не тільки про кореляцію простору і матерії, що функціонує в його межах, а й про його взаємозв'язки з іншими просторами, а також із зовнішніми щодо нього суб'єктами і об'єктами) [16, с. 18].

З іншого боку, простір — **багатовимірна структура** (на відміну від часу (одновимірною) і території (двовимірної)); крім того, як і будь-яка складна система, простір має власну ієрархію (елементи простору організовані між собою певним чином, їхні

зв'язки мають стійкий характер і ґрунтуються на принципах підпорядкованості). Такими елементами дослідники найчастіше називають шари простору (підпростори, бази), отже можна говорити про наявність у просторі такої властивості як багатозаровість [16, с. 18].

На думку П. Мінакіра, «аксіомою для дослідників просторового аспекту суспільного розвитку є те, що як економічні, так і адміністративні регіони є просторовими відображеннями складної суспільної системи, тобто описуються не тільки через поведінку і взаємодію економічних агентів, але і через багатоманітні постійно змінні умови функціонування соціальних груп, політичних, економічних і суспільних інститутів, волатильні на довгих періодах стандарти технічного, екологічного і соціального характеру» [17, с. 10].

Зазначимо, що в соціально-економічних дослідженнях досягнуто значного прогресу як соціального, так і економічного простору. При цьому «соціальний простір» є більшою мірою цариною вчених-соціологів, схильних розглядати економічний простір як випадок або структурний елемент (шар) соціального простору. В економічних дослідженнях часто соціальний елемент розглядають як складову економічного простору. Також у середовищі дослідників можна стикнутися з підходом, який має за мету синтез концепції соціоекономічного простору [18, 19]. Соціоекономіка конкретизує вплив суспільства на поведінку індивіда в тій чи іншій сфері, виявляє причини тих чи інших дій, стверджуючи, що індивідуальний вибір формується під впливом цінностей, емоцій і знань, при цьому апіорний посил, що люди діють раціонально, є відсутнім [20, с. 66].

Концепція соціального простору перебуває в фокусі багатьох наукових досліджень. Видатний французький соціолог П. Бурдьє зробив «соціальний простір» центральним терміном своїх наукових розвідок, ототожнював його з соціальною дійсністю і критикував підхід, поширений в економічній теорії, за яким багатоманітність соціально-економічних явищ зводиться у концепції економічного простору лише до економічних відносин виробництва, тобто на думку П. Бурдьє, відбувається редукція «соціального поля як багатомірного простору до одного лише економічного поля, до економічних відносин виробництва, тим самим встановлюючи координати соціальної позиції» [21, с. 8].

Соціальний світ (за П. Бурдьє) можна уявити у формі багатовимірного простору, побудованого за принципами диференціації та розподілу, який є сформованою сукупністю діючих властивостей у розглянутому соціальному універсумі, тобто властивостей, здатних надавати його власнику силу і владу в цьому універсумі. Агенти і групи агентів визначаються, таким чином, відносною позицією в цьому просторі. Кожен із них розміщено в певній позиції, які формують класи близьких позицій (тобто в певній області даного простору), вони не можуть займати дві протилежні області в просторі, навіть якщо це можна уявити. У тій мірі, в якій властивості, вибрані для побудови простору, є активними його властивостями, можна описати цей простір як поле сил, точніше як сукупність об'єктивних відносин цих сил, які нав'язуються всім, хто входить у це поле, і не зводяться до намірів індивідуальних агентів або ж до їх безпосередньої взаємодії. Дієві властивості, взяті за принцип побудови соціального простору, є різними видами влади або капіталів, які знаходяться в обігу в різних полях [22, с. 15].

Конкретизуючи види капіталів, які є дієвими «для розподілу влади, активованої в кожному окремому полі» [22, с. 16], П. Бурдьє виділяє «головним чином економічний капітал у його різних видах, культурний капітал і соціальний капітал, а також

символічний капітал, який зазвичай називають престижем, репутацією, ім'ям тощо. Саме в цій формі всі інші види капіталів сприймаються і визнаються як легітимні» [22, с. 16]. Він вважає, що «соціальне поле можна описати як такий багатовимірний простір позицій, в якому будь-яка наявна позиція може бути визначена виходячи з багатовимірної системи координат, значення яких корелюють із відповідними різноманітними змінними. Таким чином, агенти в них розподіляються в першому вимірі за загальним обсягом капіталу, яким вони володіють, а в другому — за сполученням своїх капіталів, тобто за відносною вагою різних видів капіталу в загальній сукупності власності» [22, с. 16].

П. Бурдьє довів, що процеси, які відбуваються у соціальній сфері — соціальному просторі, позначаються на фізичному просторі. «Соціальний простір, таким чином, одночасно вписано в об'єктивні просторові структури і в суб'єктивні структури, які є частково продуктом інкорпорації об'єктивованих структур» [22, с. 52].

Соціальний простір — не фізичний простір, але він прагне реалізуватися в ньому більш-менш повно і точно. Той простір, в якому ми живемо і який ми пізнаємо, є соціально розміченим і сконструйованим. Фізичний простір є соціальною конструкцією і проекцією соціального простору, соціальною структурою в об'єктивованому стані, об'єктивацією і натуралізацією минулих і поточних соціальних відносин. Реалізований фізично соціальний простір — це розподіл у фізичному просторі різних видів благ і послуг, а також індивідуальних агентів і груп, локалізованих фізично (як тіла, прив'язані до постійного місця: закріплене місце проживання або головне місце проживання) та володіння можливостями присвоєння цих більш-менш значних благ і послуг (залежно від наявного у них капіталу, а також від фізичної дистанції, яка відділяє їх від цих благ, і в свою чергу залежить від їх капіталу). Такий подвійний розподіл у просторі агентів як біологічних індивідів і благ визначає диференційовану цінність різних областей реалізованого соціального простору [22, с. 52–54].

Соціально перетворений соціальний простір П. Бурдьє називає «присвоєним простором». З цього приводу він зазначає: «Простір, а точніше, місця і площі матеріалізованого соціального простору або присвоєного фізичного простору, завдячують своєю дефіцитністю і своєю цінністю тому, що вони є за своєю суттю метою боротьби... Здатність панувати в присвоєному просторі, головним чином за рахунок присвоєння (матеріально або символічно) дефіцитних благ, які в ньому розподіляються, залежить від наявного капіталу. Капітал дає змогу тримати на відстані небажаних людей і предмети і в той же час зближуватися з бажаними людьми і предметами, мінімізуючи таким чином витрати (особливо часу), необхідні для їх привласнення. Навпаки, тих, хто позбавлений капіталу, тримають на відстані або фізично, або символічно від більш дефіцитних у соціальному відношенні благ і прирікають стикатися з людьми або речами найбільш небажаними і найменш дефіцитними. Відсутність капіталу доводить цей досвід до крайнього ступеня: він приковує до місця. І навпаки, володіння капіталом забезпечує, крім фізичної близькості до дефіцитних благ (місце проживання), присутність ніби одночасно у кількох місцях завдяки економічному і символічному пануванню над засобами транспорту і комунікації (яке часто подвоюється ефектом делегування — можливістю існувати і діяти на відстані через третю особу)» [22, с. 56].

Дослідження змісту поняття економічного простору призводить до висновку, що до сьогодні не сформульовано його канонічного визначення. Одна група дослідників схильна під економічним простором розуміти відповідні географічні межі, у яких функціонує економічна система, ототожнюючи таким чином регіональну і просторову

економіку. Так А. Гранберг розглядає економічний простір як «насичену територію, що вміщує множину об'єктів і зв'язків між ними: населені пункти, промислові підприємства, господарсько освоєні і рекреаційні площі, транспортні та інженерні мережі тощо. Кожний регіон має свій внутрішній простір і зв'язки з зовнішнім простором» [23, с. 25]. Тобто у цьому випадку мова йде про вивчення систем, локалізованих у регіональних або національних межах. Проте в останні роки поширенішим є інший підхід, за яким економічний простір розглядається як «суб'єктивно сконструйована під час відтворення частина фізичного простору, який відбиває територіально відокремлений і локалізований у часі процес трансформації між економічними агентами, що формується на основі реалізації їхніх економічних інтересів» [24, с. 197]. При цьому «національні межі лише формують такий специфічний тип просторових економічних систем, як національні економіки, що є підсистемою глобальної економіки, охоплюючи підсистеми (регіони) нижчих рівнів» [25, с. 12].

Щодо механізму перетворення фізичного простору під дією економічних процесів, П. Бурдье зазначає, що «агенти створюють простір, тобто поле економіки, яке існує лише за допомогою агентів, що знаходяться в ньому і деформують навколишній простір, надаючи йому певної структури. Інакше кажучи, за допомогою зв'язку між різними «джерелами поля», тобто між різними діючими підприємствами, породжується поле і характерні для нього силові відносини» [21, с. 137]. Структура розподілу капіталу і структура розподілу витрат (пов'язана в основному з розміром і ступенем вертикальної інтеграції) визначають структуру поля, тобто силові відносини між фірмами, володіння значною частиною капіталу (глобальної енергії), що дає владу над полем, а отже, над дрібними власниками капіталу. Вона задає також розмір плати за вхід у поле і розподіл шансів на отримання прибутку. Різні види капіталу діють не тільки опосередковано, через ціни, але виробляють структурний ефект, оскільки застосування нової техніки, контроль за все більшою часткою ринку змінюють співвідношення позицій і продуктивність усіх видів капіталу, наявних у володінні інших фірм [21, с. 139].

У результаті перетворення суспільного простору відбувається його поляризація. Особливий внесок у дослідження економічного простору в контексті вивчення центр-периферійних відносин здійснив Ф. Перру, який вважав, що «ефект домінування», який полягає у якісній зміні відносин між економічними одиницями, веде до «поляризації простору» навколо галузі («полюса зростання»), в якій економічні одиниці поведуться як частини цілого, тобто як макроодиниці. В структурі «полюса зростання» Ф. Перру виокремлював три основні компоненти: провідну галузь, групу галузей місцевого значення (комплекс галузей), просторову агломерацію виробництва. Загалом в своїх роботах Ф. Перру обґрунтував не тільки поняття полюса зростання (*la croissance*), а і полюси, простори та осі розвитку (*les poles, espaces et axes de developpement*), полюси, простори та осі інтеграції (*les poles, espaces et axes d'integration*) [4, 5], розрізняючи ці поняття [5, с. 247–248]. Ф. Перру вважав, що нерівність — це основоположний принцип господарського життя, який впливає з відмінностей у розмірах виробництва і капіталу, з різного ступеня інформованості партнерів, із приналежності до різних областей господарства. Панівні одиниці примушують інших погоджуватися на пропоновані в односторонньому порядку умови угод або співробітництва. Нерівність одиниць господарювання призводить до деформації економічного простору.

Сьогодні поляризація економічного простору відбувається у формі гіперурбанізації — формування міських агломерацій-полюсів, які створюють просторові згустки

економічної діяльності, транслуючи (за найсприятливішим сценарієм) новації, ресурси та інститути у навколишній простір [17, с. 12]. Проте за негативного перебігу поляризація тільки викривлює простір «втягуючи в себе населення і ресурси, ... дуже малою мірою генеруючи стимули розвитку на периферію» [17, с. 12].

Загалом на пострадянському просторі еволюція розуміння сутності економічного простору йде у бік дослідження проблем формування єдиного економічного простору, тобто простору без «розривів» як певного порушення його цілісності, комунікації між його елементами. В ряді наукових робіт мова йде навіть про «деполяризований розвиток регіону», «просторово-рівномірний регіональний розвиток» [26, 27] як мету державної регіональної політики.

Просторовий підхід у дослідженні процесів людського розвитку має враховувати названі вище територіально-просторові особливості як певні фактори, що його формують і детермінують. Дефініція людського розвитку вказує особливу вимогу до якості прогресу людства, поєднуючи процеси забезпечення відтворення населення, освіти, гідної праці, розподілу соціальних благ і соціального захисту населення, комфортного, соціально та екологічно безпечного середовища, дотримання гарантій прав людини (зокрема запобігання гендерній, расовій дискримінації тощо). Дослідження людського розвитку у просторовому аспекті концентрує увагу на відповідних просторово локалізованих процесах та об'єктах:

- території як географічному базисі: можливостях, обмеженнях і особливостях, що передбачає певна географічна локалізація у просторі;
- стані навколишнього природного середовища;
- стані штучного середовища, а саме системи розселення і інфраструктурних об'єктів – виробничих, інженерних, транспортних, соціальних;
- економічній діяльності;
- стану соціального середовища;
- умовах повсякденного життя населення.

Для докладнішого вивчення процесів людського розвитку в його просторовому аспекті нами поставлено завдання синтезу його просторової моделі як концепту «простору людського розвитку», який уявляємо як життєвий простір, де відбувається відтворення і розвиток населення. Щоб якнайточніше визначити межі поняття «простір людського розвитку», здійснимо дослідження об'єктів, суб'єктів, результату процесу людського розвитку в просторовому контексті, а також специфіки відносин і характеру розгортання відповідного процесу у просторі і часі.

Отже, **об'єктом дослідження** є результати поєднання у просторі населення, соціальних інститутів та економічної діяльності і пов'язана з ними сукупність відносин, які забезпечують життєдіяльність і функціонування просторово локалізованих спільнот населення, що є базою для дослідження просторового розвитку.

Серед суб'єктів процесів просторового людського розвитку слід назвати частину населення, активно задіяну у соціально-економічних процесах на відповідній території (агенти соціальної та економічної дії), зокрема представників влади і місцевого самоврядування, суб'єктів економічної діяльності, громадського активу, що продукують відносини між людьми з приводу розподілу і реалізації влади, реалізації суспільно-економічних інтересів, відтворення соціальних структур і виробництва продукту. Оскільки людський розвиток забезпечується через діяльність усіх гілок влади і місцевого самоврядування, громадськості, а також економічних суб'єктів, які створюють робочі місця і / або працюють на них, продукують продукти і послуги, отримують прибуток і заробітну плату, забезпечують створення і функціонування інженерної та соціальної інфраструктури населених пунктів.

Таким чином, *попередньо можна запропонувати таке визначення простору людського розвитку* — це простір, що забезпечує задоволення основних потреб і стимулює всебічний розвиток особистості, орієнтований на реалізацію цілей сталого людського розвитку, і є сукупністю природного ландшафту і розміщених на території місць прикладання праці, інженерних мереж, об'єктів соціальної інфраструктури, які в процесі функціонування створюють певний простір можливостей, що дає змогу населенню, яке проживає на цій території, задовольнити власні соціально-економічні та культурні потреби.

Якщо говорити про розвиток простору в економічному і соціальному аспектах, тобто стосовно його людського розвитку, то така трансформація може розглядатися з двох основних позицій: як прогрес у розвитку окремо взятої території як просторова дифузія соціально-економічного зростання від одної території до іншої.

Аналіз багатьох досліджень [16, 28–30 тощо] допомагає виокремити ряд просторових характеристик, актуальних для вивчення простору людського розвитку (рисунок).

Серед найпоширеніших і загальновживаних просторових характеристик треба назвати **щільність** — певний показник, віднесений на одиницю площі території, що досліджується. Також можна досліджувати розподіл ізоліній щільності простору людського розвитку навколо певного центру. Спираючись на методологічний підхід, викладений О. Румянцевим [30, с. 104], проаналізуємо властивості простору людського розвитку, керуючись такими його типовими характеристиками — **протяжність**, **структурність** та **пов'язаність** (проте деякі автори воліють виокремлювати назву цієї властивості як **роз'єднаність**, зокрема [31]). Протяжність характеризується розміщенням відповідних об'єктів на території. Структурність визначається властивостями безпосередньо досліджуваних процесів, а пов'язаність визначається щільністю зв'язків, якістю комунікації в середині системи, «відсутністю будь-яких «розривів» [30, с. 111].

Протяжність як характеристика простору людського розвитку можна розглянути як розміщення на території відповідних об'єктів та ресурсів, що мають уможливити їх функціонування, а саме — місць прикладання праці, інженерних мереж, об'єктів соціальної інфраструктури, а також розселення населення — селітебних зон. У ході дослідження простору в цьому контексті яскраво проявляє себе властивість нерівномірності розподілу названих вище об'єктів на території, через що утворюються зони згущення і розрідження.

Неоднорідність, а точніше відношення типу «однорідність» — «неоднорідність» щодо економічного простору в роботі [28, с. 42] розглянуто як два взаємовиключні стани, одиниці вимірювання яких обернено пропорційні. Припускається, що однорідність регіонального економічного простору досягається за рахунок концентрації, інтеграції та конвергенції господарських зв'язків.

Водночас, неоднорідність регіонального економічного простору забезпечується за рахунок диференціації, дезінтеграції та дивергенції господарських зв'язків і відносин між елементами продуктивних сил. При цьому відношення «концентрація» — «диференціація», «інтеграція» — «дезінтеграція», «конвергенція» — «дивергенція» також мають вигляд дихотомії.

Властивість пов'язаності характеризується не тільки відсутністю розривів у просторі, а і зростанням якості зв'язків між різними елементами, полями, шарами простору людського розвитку, тобто його структурними елементами як характеристикою структурності простору людського розвитку, а саме природним, штучним,

Рисунок. Основні властивості та характеристики простору людського розвитку

Джерело: складено автором, з використанням: [16, с. 16; 24, с. 198; 28, с. 26–32; 29; 30, с. 104].

економічним, соціальним середовищами. В цьому контексті структурність також передбачає дослідження гармонійності поєднання різних елементів простору, узгодження їхніх інтересів.

Для визначення ступеня периферійності регіону його просторові виміри такі: периферійність є тим вищою і, відповідно, умови для його розвитку тим гірше, чим

Таблиця. Специфіка процесів просторового людського розвитку

Характеристики простору людського розвитку	Процеси, що досліджуються		
	Розміщення (концентрація) населення	Концентрація виробничої діяльності	Наявність соціальної інфраструктури
Протяжність	Помірна нерівномірність	Значна нерівномірність	Помірна нерівномірність
Структурованість	Значна структурованість	Помірна структурованість	Значна структурованість
Пов'язаність	Помірна пов'язаність	Наявність значних розривів	Помірна пов'язаність

Джерело: складено автором.

меншою є концентрація населення в агломераціях (щільність), більшою – відстань до великих економічних центрів і вищими – бар'єри на кордонах регіону (роз'єднаність) [31].

Припустимо, що досліджуючи ці властивості простору (протяжність, структурованість та пов'язаність / роз'єднаність), їх можна оцінити за трьома градаціями – «низька», «помірна», «значна». Застосувавши такий принцип оцінювання, наприклад, до процесів розміщення (концентрації) населення, розміщення (концентрації) виробничої діяльності, наявності (розміщення, концентрації) соціальної інфраструктури, отримаємо матрицю (таблиця), яка демонструє специфіку процесів просторового людського розвитку для загального випадку. Спираючись на географічний базис, неоднорідність якого є його генеральною властивістю, просторовий людський розвиток і далі відбувається в «координатах» неспівпадіння, коли, наприклад, характеристики протяжності щодо розміщення населення не відповідають виробничій діяльності, оскільки остання є значно концентрованіша у просторі, що безперечно ускладнює перебіг процесів людського розвитку. Натомість наявність доріг та інших об'єктів транспортної інфраструктури має створювати умови для комунікації між різними елементами простору, зв'язуючи їх. У цьому випадку спеціалісти говорять про процеси «стискання» простору. Таким чином, простір людського розвитку є ареною дії різновекторних сил, які, виходячи зі специфіки відповідної території, просторово детермінують її розвиток.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Під час дослідження просторового аспекту процесів людського розвитку було запропоновано концепт «простору людського розвитку», який уявляємо як життєвий простір, де відбувається відтворення і розвиток населення. Більш розгорнуто, простір людського розвитку – це простір, що забезпечує задоволення основних потреб і стимулює всебічний розвиток особистості. Таким чином він орієнтований на реалізацію цілей сталого людського розвитку і являє собою сукупність природного ландшафту і розміщених на території місць прикладання праці, інженерних мереж, об'єктів соціальної інфраструктури, які в ході функціонування створюють певний простір можливостей, що дає змогу населенню, яке проживає на даній території, задовольнити власні соціально-економічні та культурні потреби.

Дослідження змісту просторового аспекту процесів людського розвитку концентрує увагу на таких просторово локалізованих процесах та об'єктах: територія, тобто її особливості як географічного базису; стан навколишнього природного середовища;

стані штучного середовища, а саме системи розселення і інфраструктурних об'єктів – виробничих, інженерних, транспортних, соціальних; економічна діяльність; соціальне середовище; умови повсякденного життя населення. При цьому просторовий людський розвиток розглядається з двох основних позицій: 1) як прогрес у розвитку певної території; 2) як просторова дифузія прогресу (соціально-економічного зростання) від однієї території до іншої.

Основними просторовими характеристиками є щільність, протяжність, структурність та пов'язаність простору людського розвитку, що є ареною дії різновекторних сил, які, виходячи зі специфіки відповідної території, просторово детермінують її розвиток. Урахування специфіки розгортання цих процесів має слугувати меті формування ефективної політики досягнення цілей людського розвитку в Україні та підвищення якості життя населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Capello R., Camagni R., Chizzolini B., Fratesi U.* Space and theoretical approaches to regional growth // *Modelling Regional Scenarios for the Enlarged Europe: European Competitiveness and Global Strategies*. – Berlin: Springer, 2008. – P. 13–31.
2. *Capello R., Caragliu A., Nijkamp P.* Territorial capital and regional growth: increasing returns in knowledge use // *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. – 2011. – vol. 102, – iss. 4. – P. 385–405.
3. *Capello R., Fratesi U.* Growth Patterns in Global Regions: Do Specific Success Factors Make a Difference? // *Journal of heterodox economics*. – 2013 – Vol. 1. – № 1. – P. 54–78.
4. *Perroux F.* Les investissements multinationaux et l'analyse des pôles de développement et des pôles d'intégration // *Revue Tiers-Monde*. – 1968. – Vol. 9. – № 34. – P. 239–265.
5. *Perroux F.* Note sur la ville considérée comme pôle de développement et comme foyer du progrès // *Revue Tiers-Monde*. – 1967. – Vol. 8. – № 32. – P. 1147–1158.
6. *Perroux, F.* A new concept of development: Basic tenets. – London, Canberra, 1983. – 212 p.
7. *Porter M.* The Competitive Advantage of Nations. – New York, The Free Press, 1990. – 785 p.
8. *Friedmann J.* Regional Development Policy: a Case Study of Venezuela. – Cambridge (Mass.), 1966. – 317 p.
9. *Hagerstrand T.* Aspects of the Spatial Structure of Social Communication and the Diffusion of Information // *Papers and Proceedings of the Regional Science Association*. – 1966. – Vol. 16. – P. 27–42.
10. *Яскал І.В.* Категорії «економічний простір» і «просторова економіка» в регіональних дослідженнях // *Проблеми та перспективи розвитку підприємництва*. – 2016. – № 2. – С. 48–54.
11. *Джаман М.О.* Вплив економічного простору на територіальну організацію суспільства (теоретико-методологічний аспект) // *Нова стратегія регіонального розвитку України: шлях до майбутнього. Матеріали XII Пленуму Правління Співки економістів України* – 2019. – С. 137–151.
12. *Підрушійний Г.П.* Формування системи полюсів зростання в Україні як передумова її переходу до моделі поліцентричного просторового розвитку // *Український географічний журнал*. – 2017. – № 1. С. 48–54.
13. *Подерушійний Г.П.* Постиндустриальные трансформации в экономике больших городов Украины // *Функции городов и их влияние на пространство: монография*. / НАН України; ред. Л.Г. Руденко. – Київ: Феникс, 2015. – С.102–118.
14. *Калашнікова Т.М.* Надбання французької школи просторової економіки в контексті людського розвитку // *Глобальні та національні проблеми економіки*. – 2015. – № 4. – С. 3–9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/4-2015/02.pdf> (дата звернення: 11.08.2018).
15. *Вакуленко М.О., Вакуленко О.В.* Тлумачний словник із фізики – Київ: Видавн.-поліграф. центр «Київський університет», 2008. – 767 с.
16. *Суворова А.В.* Пространственная организация экономической деятельности с учетом уровня креативности среды в регионе: автореф. дис. ... канд. экон. наук. – Екатеринбург, 2014. –

- 25 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.uiec.ru/content/files/Suvorovaiavtoreferat.pdf> (дата звернення: 11.03.2019).
17. Минакир П.А. Национальная стратегия пространственного развития: добросовестные заблуждения или намеренные упрощения? // Пространственная экономика. — 2016. — № 3. — С. 7–15.
 18. Матвеев М.М. Теоретические основы концепции социоэкономического пространства // Вопросы инновационной экономики. — 2011. — № 6. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ines.enjournal.net/article/1050> (дата звернення: 11.06.2018).
 19. Новікова О.Ф. Соціоекономіка: потреба становлення й розвиток в Україні // Соціоекономіка : зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т економіки пром-сті; ред. кол.: Амоша О.І. (відп. ред.) та ін. — Донецьк, 2009. — С. 2–16.
 20. Этциони А. Социоэкономика: дальнейшие шаги / пер. М.С. Добряковой; науч. ред. В.В. Радаева // Экономическая социология. — 2002. — Т. 3. — № 1. — С. 65–71.
 21. Бурдые П. Социальное пространство: поля и практики: пер. с фр. сост., общ. ред. пер. и послесл. Н.А. Шматко. — М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 2005. — 576 с.
 22. Бурдые П. Социология социального пространства: пер. с фр. / отв. ред. перевода Н.А. Шматко. — М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 2007. — 288 с.
 23. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики. — М.: ГУ ВШЭ, 2003. — 495 с.
 24. Гатауллин Р.Т., Каримов А.Г., Комаров А.Г. Экономическое пространство: содержание, единство и разрывы. // Проблемы современной экономики. — 2014. — № 4 (52). — С. 196–200.
 25. Минакир П.А. Экономический анализ и измерения в пространстве // Пространственная экономика. — 2014. — № 1. — С. 12–39.
 26. Мирохина А.А., Кутовой С.И. Концептуальные основы деполяризованного развития региона на базе совершенствования его пространственно-экономической структуры // Управление, экономическими системами (электронный научный журнал). — 2012. — № 9 (45). [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [http://www.uecs.ru/regionalimya-ekonomika/itcm/1525-20i2-09-05-05-47-17-20P-№9\(45\)](http://www.uecs.ru/regionalimya-ekonomika/itcm/1525-20i2-09-05-05-47-17-20P-№9(45)). (дата звернення: 11.06.2018).
 27. Бережная Е.В. Мирохина А.А. и др. Пространственное развитие региона: оценка проблемы, перспективы: монография — М.: Буки Веди, 2012. — 205 с.
 28. Диагностика развития регионов: структура, границы, методы / В.Н. Василенко, П.В. Гудзь, О.А. Крафт и др.; под науч. ред. В.Н. Василенко. — Донецк: Юго-Восток, 2009. — 286 с.
 29. Суспицын С.А. Потенции и ограничения пространственных трансформаций в экономике России // Регион: экономика и социология. — 2004. — № 4. — С. 3–28.
 30. Румянцев А.А. Основные свойства и проблемные поля научно-инновационного пространства региона // Пространственная экономика. — 2013. — № 2. — С. 103–118.
 31. Доклад о мировом развитии 2009: новый взгляд на экономическую географию. — М.: Весь мир, 2009. — 384 с.

REFERENCES

1. Capello, R., Camagni, R., Chizzolini, B., & Fratesi, U. (2008). Space and theoretical approaches to regional growth. *Modelling Regional Scenarios for the Enlarged Europe: European Competitiveness and Global Strategies*. Berlin: Springer, 13–31.
2. Capello, R., Caragliu, A., & Nijkamp, P. (2011). Territorial capital and regional growth: increasing returns in knowledge use. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Vol. 102, 4, 385–405.
3. Capello, R., & Fratesi, U. (2013). Growth Patterns in Global Regions: Do Specific Success Factors Make a Difference? *Journal of heterodox economics*, Vol. 1, 1, 54–78.
4. Perroux, F. (1967). *Note sur la ville considérée comme pôle de développement et comme foyer du progrès* [Note on the city considered as a pole of development and as a center of progress]. *Revue Tiers-Monde - Third World Review*, Vol. 8, 32, 1147–1158. [in French].
5. Perroux, F. (1968). Les investissements multinationaux et l'analyse des pôles de développement et des pôles d'intégration [Multinational investments and the analysis of development poles and integration poles]. *Revue Tiers-Monde - Third World Review*, Vol. 9, 34, 239–265. [in French].
6. Perroux, F. (1983). *A new concept of development: Basic tenets*. London: Canberra.
7. Porter, M. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. New York: The Free Press.
8. Friedmann, J. (1966). *Regional Development Policy: a Case Study of Venezuela*. Cambridge (Mass.).

9. Hagerstrand, T. (1966). Aspects of the Spatial Structure of Social Communication and the Diffusion of Information. *Papers and Proceedings of the Regional Science Association*, 16, 27-42.
10. Yaskal, I.V. (2016) Katehorii "ekonomichnyi prostir" i "prostoroekonomika" v rehionalnykh doslidzhenniakh [Categories "economic space" and "spatial economy" in regional studies]. *Problemy ta perspektyvy rozvytku pidpriemnytstva - Problems and prospects of entrepreneurship development*, 2, 48-54 [in Ukrainian].
11. Dzhaman, M.O. (2019). Vplyv ekonomichnoho prostoru na terytorialnu orhanizatsiiu suspilstva (teoretyko-metodolohichniy aspekt) [Inflating economic space on the territorial organ of the organization (theoretical methodological aspect)]. *Nova stratehiia rehionalnoho rozvytku Ukrainy: shliakh do maibutnoho. Materialy KhII Plenumu Pravlinnia Spilky ekonomistiv Ukrainy - New strategy of regional development of Ukraine: way to Maybutny. Materials XII Plenum of the Rules of the Forum of Economics of Ukraine*. [in Ukrainian].
12. Podgrushnyi, G.P. (2017). Formuvannia systemy poliuv zrostantia v Ukraini yak peredumova yii perekhodu do modeli politseentrychnoho prostorovoho rozvytku [Formation of the system of growth poles in Ukraine as a precondition for its transition to a polycentric spatial development model]. *Ukrayins'kyi heohrafichnyi zhurnal - Ukrainian geographical journal*, 1, 48-54. [in Ukrainian].
13. Podgrushnyi, G.P. (2015). *Postindustrial transformations in the economy of cities of Ukrainian. Function of cities and their influence on space: monograph*. Kyiv: Pheniks, 102 – 118. [in Ukrainian].
14. Kalashnikova, T.M. (2015). Nadbannya frantsuzkoi shkoli prostoroekonomiki v konteksti lyudskogo rozvytku. *Globalni ta natsionalni problemi ekonomiki*, 4, 3-9. Retrieved from <http://global-national.in.ua/archive/4-2015/02.pdf>. [in Ukrainian].
15. Vakulenko, M.O. (2008). *Tlumachnyi slovnyk iz fizyky [Dictionary of physics]*. Kyiv: Vydavn.-polihraf. tsentr Kyivskiy universytet [in Ukrainian].
16. Suvorova, A.V. (2014). Prostranstvennaya organizatsiya jekonomicheskoy dejatel'nosti s uchetom urovnja kreativnosti sredi v regione [Institute of economics Ural'skogo otdeleniya Rossijskoy akademii nauk]. *Extendet abstract of Candidate's thesis*. Ekaterinburg. Retrieved from <http://www.uiec.ru/content/files/Suvorovaiavtoferat.pdf> [in Russian].
17. Minakir, P.A. (2016). Nacional'naja strategiya prostranstvennogo razvitiya: dobrosovestnye zabluzhdeniya ili namerennye uproshteniya? [National Spatial Development Strategy: Conscientious Misconceptions or Deliberate Simplifications?]. *Prostranstvennaya jekonomika - Spatial Economics*, 3, 7-15 [in Russian].
18. Matveev, M.M. (2011). Teoreticheskie osnovy koncepcii sociojekonomicheskogo prostranstva [Theoretical foundations of the concept of socio-economic space] *Voprosy innovacionnoj jekonomiki - Issues of innovative economy*, 6. Retrieved from <http://inec.enjournal.net/article/1050> [in Russian].
19. Novikova, O.F. (2009). Sotsioekonomika: potreba stanovlennia y rozvytok v Ukraini [Socioeconomics: the need for formation and development in Ukraine]. *Socioeconomics*. O.I. Amosha (Ed.). NAN Ukrainy. In-t ekonomiky prom-sti. Donetsk [in Ukrainian].
20. Jetcioni, A. (2002). Sociojekonomika: dal'nejshie shagi [Socioeconomics: Next Steps]. (M.S. Dobrjakovoj, Trans); V.V. Radaeva (Ed.). *Jekonomicheskaja sociologija - Economic sociology*, Vol. 3, 1, 65-71 [in Russian].
21. Burd'e, P. (2005) *Social'noe prostranstvo: polja i praktiki [Social space: fields and practices]* (N. Shmatko, Trans). Moscow: Institut jeksperimental'noj sociologii; SPb.: Aletejja [in Russian].
22. Burd'e, P. (2007). *Sociologija social'nogo prostranstva [Sociology of social space]*. (N. Shmatko, Trans). Moscow: Institut jeksperimental'noj sociologii; SPb.: Aletejja [in Russian].
23. Granberg, A.G. (2003). *Osnovy regional'noj jekonomiki [Basics of the regional economy]*. Moscow: GU VSHE [in Russian].
24. Gataullin, R.T., Karimov, A.G., & Komarov, A.G. (2014). Ekonomicheskoye prostranstvo: soderzhanie, edinstvo i razryvy [Economic space: content, unity and breaks]. *Problemy sovremennoj jekonomiki - Problems of the modern economy*, 4, 196-200 [in Russian].
25. Minakir, P.A. (2014). Jekonomicheskij analiz i izmereniya v prostranstve [Economic analysis and measurement in space]. *Prostranstvennaya jekonomika - Spatial Economics*, 1, 12-39 [in Russian].
26. Mirohina, A.A., & Kutovoj, S.I. (2012). Konceptual'nye osnovy depolarizovannogo razvitiya regiona na baze sovershenstvovaniya ego prostranstvenno-jekonomicheskoy struktury [Conceptual foundations of a depolarized development of a region based on the improvement of its spatial and economic structure].

- Upravlenie, jekonomicheskimi sistemami (jelektronnyj nauchnyj zhurnal) - Management, economic systems (electronic scientific journal)*, 9. Retrieved from [http://www.uecs.ru/regionalimya-ekonomika/itcm/1525-20 i 2-09-05-05-47-17-20 R -№9 \(45\)](http://www.uecs.ru/regionalimya-ekonomika/itcm/1525-20%20i%2009-05-05-47-17-20%20R-%20№9%20(45)) [in Russian].
27. Berezhnaja, E.V., & Mirohina, A.A. (2012) *Prostranstvennoe razvitie regiona: ocenka problemy, perspektivy* [Spatial development of the region: assessment of the problem, prospects]. Moscow: Buki Vedi [in Russian].
28. Vasylenko, V.N., Hudz, P.V., & Kratt, O.A. (2009). *Dyahnostyka razvytyia rehyonov: struktura, hranytsy, metody: monohrafiya* [Diagnostics of regional development: structure, boundaries, methods: monograph]. Donetsk: Yuho-Vostok [in Russian].
29. Suspitsyn, S.A. (2004). Potencii i ogranichenija prostranstvennyh transformacij v jekonomike Rossii [Potentials and limitations of spatial transformations in the Russian economy]. *Region: jekonomika i sociologija - Region: economics and sociology*, 4, 3-28 [in Russian].
30. Rumjancev, A.A. (2013). Osnovnye svojstva i problemnye polja nauchno-innovacionnogo prostranstva regiona [The main properties and problem fields of the region's science and innovation space]. *Prostranstvennaja jekonomika - Spatial Economics*, 2, 103-118 [in Russian].
31. *Doklad o mirovom razvitii 2009: novyj vzgljad na jekonomicheskiju geografiju* [World Development Report 2009: A New Look at Economic Geography] (2009). Moscow: Izdatel'stvo Ves' mir [in Russian].

Стаття надійшла до редакції журналу 20.03.2019.